

Bouwsteen ten behoeve van de VHR-opgave

Soorten van de Vogelrichtlijn¹ voor zover betrokken bij de instandhoudingsdoelstellingen voor Natura 2000-gebieden

A151 Kemphaan² *Calidris pugnax*, broedvogel (Versie oktober 2024)

Deze bouwsteen richt zich op de Kemphaan in de hoedanigheid van broedvogel. De Kemphaan is in Nederland een broedvogel van extensief beheerde, zeer natte graslanden. Tegenwoordig worden er jaarlijks nog maar enkele (mogelijke) broedgevallen aangetroffen, vrijwel allemaal in weidevogelreservaten. De mannetjes van deze soort zijn welbekend om hun opvallende verenkleed en uitgebreide balts, maar na de paring neemt het vrouwtje de gehele broedzorg voor haar rekening. Broedgevallen zijn dan vaak ook onopvallend en lastig te ontdekken. Gedurende de broedtijd bestaat het dieet van de Kemphaan vrijwel geheel uit insecten, zowel terrestrische als aquatische soorten, en hun larven. In de winter trekken veel Kemphanen naar West-Afrika, maar er blijven ook vogels in Nederland hangen. In Nederland broedt <1% van de geschatte Europese broedpopulatie.

I. Samenvatting

Landelijk doel³

Vigerend landelijk doel (zie doelendocument, ministerie van LNV 2006) <i>Uitbreiding omvang en kwaliteit leefgebied voor herstel populatie van ten minste 1.000 hennen verdeeld over ten minste 10 sleutelpopulaties.</i>	1.000 paren
Voorstel nieuw landelijk doel voor 2050 (tussendoel) <i>Uitbreiding omvang en verbetering kwaliteit leefgebied voor herstel van een populatie van 50 paren.</i>	50 paren
Gunstige Referentiewaarde Populatie <i>Omvang populatie behorende bij de toestand waarin een populatie in ons land in een ecologisch 'gezonde' situatie verkeert (zie Vogel et al. 2021).</i>	4.500 paren
Huidige populatieomvang <i>Gemiddeld aantal broedparen in de periode 2015-2020.</i>	13 paren

Voorstel voor regionale opgave

Het huidig aantal broedparen per regio (provincies en rijkswateren) en de regionale opgaves voor 2050 zijn in tabel 1 weergegeven. Voor de provincies is dit exclusief het aandeel rijkswateren. In deze bouwsteen zijn de rijkswateren gedefinieerd als het voortouwgebied⁴ van Rijkswaterstaat (RWS). Het voorgestelde landelijke doel voor 2050 vormt het uitgangspunt voor de regionale opgaves. De opgave wordt bij de Kemphaan verdeeld naar rato van het aandeel van de regio in de landelijke populatie. Omdat er een aanvullende landelijke opgave is (voorstel landelijk doel voor 2050 bedraagt 50 paren terwijl in de actuele situatie (2015-2020) ca. 13 paren aanwezig zijn), is er ook een regionale opgave om een gunstiger populatieniveau te bereiken. Veruit de grootste regionale opgave ligt in de provincie die tevens van het grootste belang is voor de Kemphaan: Friesland. Van de opgave die binnen de rijkswateren ligt, wordt ook verwacht dat deze langs de Friese kust (zowel Waddenkust als IJsselmeerkust) gerealiseerd kan worden. De overige provincies in het noorden en westen van het land hebben lagere regionale opgaves. In het oosten en zuiden komt de Kemphaan momenteel niet voor en regionale opgaves liggen hier voorlopig dan ook niet voor de hand.

¹ Richtlijn 2009/147/EG van het Europees Parlement en de Raad van 30 november 2009 inzake het behoud van de vogelstand (PB 2010, L 20), zoals laatstelijk gewijzigd bij verordening (EU) nr. 2019/1010 van het Europees Parlement en de Raad van 5 juni 2019 (PB 2019, L 170).

² Genoemd in bijlage I van de Vogelrichtlijn. Voor Natura 2000-gebieden relevant als broedvogel én als niet-broedvogel.

³ Het vigerende landelijke doel is niet zonder meer te vergelijken met het voorgestelde nieuwe landelijke doel. Bij het voorgestelde nieuwe landelijke doel is gebruik gemaakt van sinds 2006 beschikbaar gekomen nieuwe gegevens en informatie, correcties en voortschrijdend inzicht m.b.t. de in Nederland aanwezige vogelpopulaties (zie ook van Kleunen et al. 2017). Daarnaast zijn er verschillen in de systematiek om landelijke doelen te bepalen (ministerie van LNV 2006, Vogel et al. 2021).

⁴ Natura 2000-gebied waar RWS of een provincie voortouwnemer is. De rol van voortouwnemer is vooral die van eerst verantwoordelijke bij het opstellen van het beheerplan.

Tabel 1. Voorstel voor opgave (aantal paren) per regio (rijkswateren en provincies exclusief aandeel rijkswateren) van de populatie van de Kemphaan als broedvogel voor 2050. De rijkswateren zijn gedefinieerd als het voortouwgebied van RWS. Tevens weergegeven zijn de huidige populatieomvang, het procentueel aandeel in de Nederlandse broedpopulatie en de korte termijntrend. De trend heeft betrekking op de provincies inclusief de rijkswateren. De verdeling van het huidige aantal paren over de regio's is als vertrekpunt gehanteerd voor de regionale opgaves. ? = onvoldoende gegevens beschikbaar voor trendanalyse, n.b. = niet bepaald. Bij een onzekere trend is geen betrouwbare trendclassificatie mogelijk.

Regio	Huidige populatie (2015-2020)	Landelijk aandeel regio (2015-2020)	Trend (2009-2020)	Voorstel regionale opgave 2050
Friesland	7	54%	matige afname	30
rijkswateren	2	15%	n.b.	8
Groningen	1	8%	?	3
Utrecht	1	8%	?	3
Noord-Holland	1	8%	onzeker	3
Zeeland	1	8%	?	3
Overige regio's	<1	<1%	-	behoud eventuele broedlocaties
Landelijk	13	100%	sterke afname	50

Prioritering

Als soort heeft de Kemphaan prioriteit, omdat de trend en huidige populatieomvang (2015-2020) ertoe kunnen leiden dat de Nederlandse populatie op zeer korte termijn verdwijnt. Regionaal ligt de focus voornamelijk op Friesland, met lagere opgaves in andere noordelijke en westelijke regio's. Maatregelen die prioriteit hebben om de Kemphaan voor Nederland te behouden betreffen een verhoogde waterstand in open graslanden en het terugdringen van vermesting in combinatie met verlaagde agrarische activiteit (begrazing, maaien) in het gehele broedseizoen. Onderzoek zou moeten plaatsvinden naar de rol van klimaatverandering in de populatieaantallen van Kemphanen.

II. Inhoudelijke onderbouwing van de bouwsteen

1. Staat van Instandhouding (SvI)

De huidige SvI van de Kempphaan als broedvogel wordt als 'zeer ongunstig' beoordeeld:

Verspreidingsgebied	zeer ongunstig
Populatie	zeer ongunstig
Leefgebied	zeer ongunstig
Toekomstperspectief	zeer ongunstig
Staat van Instandhouding	zeer ongunstig

Het verspreidingsgebied van de Kempphaan is sinds 1973-1977, ten tijde van de eerste broedvogelatlas, sterk afgenomen (Wymenga 2018), waardoor dit aspect als 'zeer ongunstig' wordt beoordeeld. De populatie van de Kempphaan vertoont op de lange termijn een sterke afname van 14% per jaar en ligt met circa 13 broedparen zeer ver onder de Gunstige Referentiewaarde voor de populatie (GRW) van 4.500 broedparen (zie soortspecifieke onderbouwing hieronder, generieke uitleg box 1, tabel 2, figuur 1), waardoor het aspect populatie ook als 'zeer ongunstig' wordt beoordeeld. Zowel de omvang als de kwaliteit van het leefgebied van de Kempphaan zijn momenteel zodanig laag dat het huidige leefgebied niet in staat is om een populatie overeenkomstig een gunstige SvI te herbergen. Gezien de op korte termijn nog steeds sterk afnemende trend in combinatie met zwaarwegende knelpunten die een toename van de broedpopulatie in de weg staan, wordt het toekomstperspectief tevens als 'zeer ongunstig' beoordeeld. Ook in het doelendocument (ministerie van LNV 2006) werd de SvI van de Kempphaan als 'zeer ongunstig' beoordeeld. De populatie ondervond op dat moment dezelfde knelpunten als de huidige populatie (2015-2020) en vertoonde toen ook al een sterke afname.

Nadere onderbouwing GRW⁵

De Kempphaan was bij de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn in 1980 (Directive Value, DV) een regelmatige broedvogel in Nederland en is daarmee geen 'nieuwkomer'. Ten tijde van de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn bevond de populatie zich op een ongunstig niveau. Voorafgaand hieraan, in de periode 1950-1980, was namelijk sprake van een langjarige afname van meer dan 0,5% per jaar. Daarnaast stond de soort op de eerste Rode Lijst voor vogels (zie bijlage 3 in Vogel *et al.* 2021). Daarom wordt gekeken naar een Ecologisch Gunstige Referentie (EGR). Bij soorten zoals de Kempphaan, waar sprake is van een continue afname in de periode voorafgaand aan de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn (figuur 1), en geen herstel sindsdien, wordt als EGR een schatting over de periode 1950-1959 aangehouden. Wanneer de EGR in de periode 1950-1959 ligt is bij de bepaling van de GRW een correctie van 10% ten opzichte van de EGR toegepast, om rekening te houden met onzekerheden in de gegevens in deze periode. Daarnaast is de GRW gecorrigeerd voor onomkeerbare ontwikkelingen, namelijk permanent verdwenen geschikt broedgebied door bebouwing en infrastructuur, waar geen herstel kan worden nagestreefd (16%, Vogel *et al.* 2021). De GRW komt daarmee afgerond uit op 4.500 paren (6.000 paren (EGR) x 0,9 (correctie onzekerheid jaren 50) x 0,84 (correctie onomkeerbaarheid)).

Tabel 2. Informatie over de populatieomvang- en ontwikkelingen die betrokken is bij de beoordeling van de Staat van Instandhouding (SvI).

Aspecten kerngetallen SvI	Periode	Conclusie/output
Huidige populatieomvang	2015-2020	13 (3-27) paren
Beoordeling korte termijntrend	2009-2020	sterke afname (-17,4% per jaar)
Beoordeling lange termijntrend	1990-2020	sterke afname (-14,0% per jaar)
Gunstige Referentiewaarde Populatie	EGR	4.500 paren

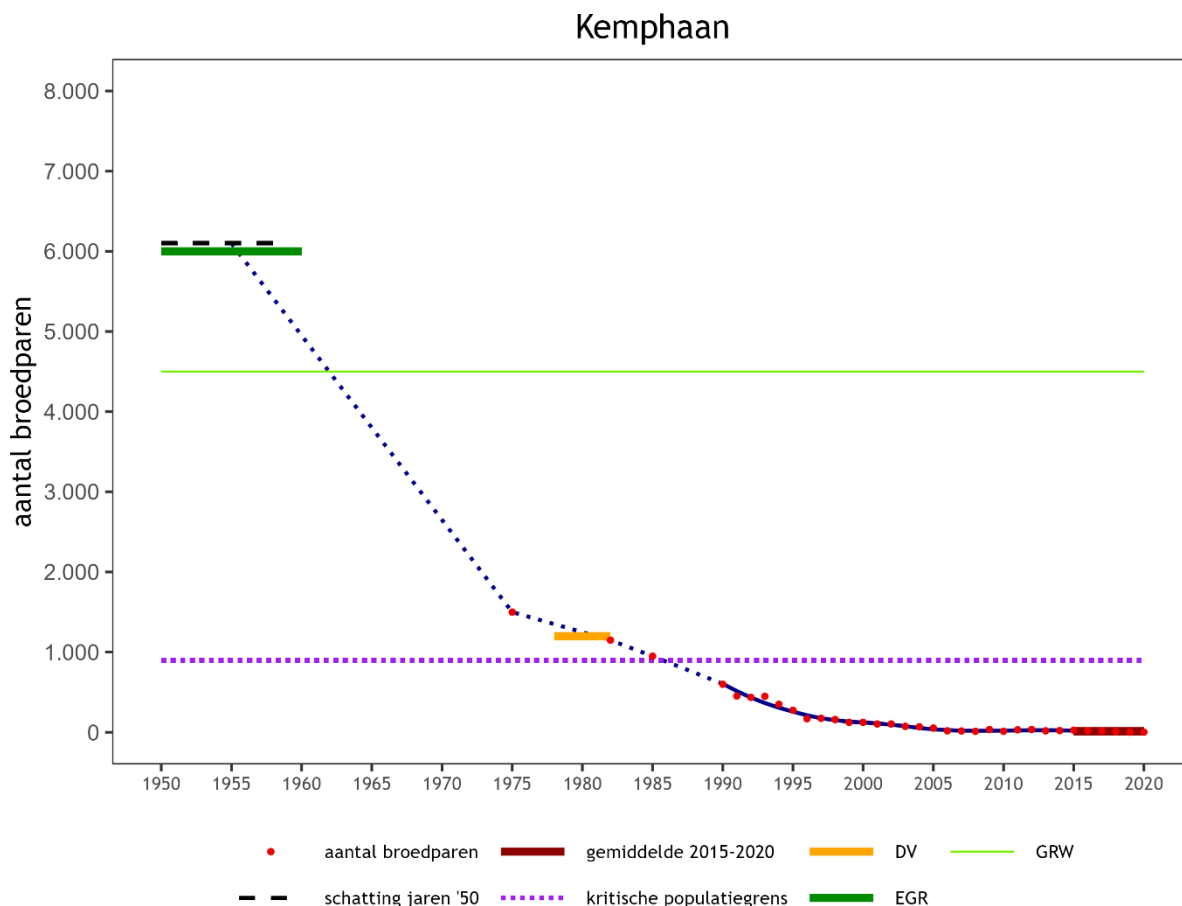
⁵ De te nemen stappen voor het bepalen van de GRW voor broedvogels worden in detail toegelicht in Vogel *et al.* (2021), waarbij het stroomschema in figuur 5.1 (bepaling GRW) en indien van toepassing figuur 5.2 (bepaling EGR) worden gevolgd. Zie ook de generieke uitleg in box 1 van deze bouwsteen.

Box 1. Wat is de GRW en hoe wordt die bepaald voor broedvogels?

Bij de methodiek voor het bepalen van de SvI (Vogel *et al.* 2021) is het voor de beoordeling van het aspect populatie nodig om de actuele populatieomvang te vergelijken met een Gunstige Referentiewaarde (GRW, ofwel *Favourable Reference Value* (FRV)). De GRW schetst de populatieomvang in een ecologische toestand van een populatie die gunstig is en is een objectieve, wetenschappelijk onderbouwde waarde. Bij de bepaling worden alleen ornithologisch-ecologische aspecten betrokken. De GRW voor de populatiegrootte is geen doel op zich maar wel een belangrijke pijler voor de bepaling van de vitaliteit van de populatie. Voor een gunstige SvI moeten echter ook andere aspecten (verspreidingsgebied, leefgebied en toekomstperspectief) op orde zijn. Bij het bepalen van de GRW voor de populatie worden voor broedvogels de hierna beschreven uitgangspunten gehanteerd.

- De Vogelrichtlijn bepaalt dat het niveau van de populatie ten tijde van de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn (1980), de *Directive Value* (DV), behouden moet blijven. Daarom wordt eerst bezien of de populatieomvang zich toen op een gunstig niveau bevond. Om te voorkomen dat de DV sterk wordt beïnvloed door piek- of daljaren wordt een gemiddelde over 5 jaar aangehouden: de periode 1978-1982. Als de populatie zich in die periode op een gunstig niveau bevond, is de GRW gelijk aan de DV.
- De DV was aantoonbaar ongunstig als er rond 1980 sprake was van een langjarige consistente doorzettende afname, de soort als ‘*depleted*’ werd beschouwd (sterk afgenomen voor 1980 en nog niet hersteld), de soort op de Rode Lijst van 1984 stond en/of de populatie kleiner was dan de kritische populatiegrens (zie uitleg laatste bullet). In die gevallen wordt gekeken naar een *Ecologisch Gunstige Referentie* (EGR). De EGR weerspiegelt de populatieomvang in een periode binnen de tijdspanne 1950-heden waarin de ecologische omstandigheden voor de soort relatief gunstig waren (zie bullets hierna).
- Bij nogal wat soorten is sprake van een continue afname voorafgaand aan de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn (periode 1950-1980) en rond 1980 nog geen sprake van herstel. In die gevallen wordt als EGR een schatting over 1950-1959 aangehouden. De GRW is dan bepaald op 90% van die geschatte populatieomvang, om rekening te houden met de onzekerheden in de gegevens in deze periode.
- In de andere gevallen waarbij de DV als ongunstig wordt beschouwd wordt voor het bepalen van de EGR gekeken naar de lange termijn van 30 jaar vóór 1980, en de periode daarna, dus de tijdspanne 1950-2020. Binnen deze periode wordt gezocht naar een periode van minimaal 10 jaar waarin de soort zich op een (relatief) stabiel en gunstig niveau bevond. Als er geen voldoende stabiele periode wordt gevonden, wordt gekeken of er een langdurige periode (30 jaar) zonder afname was. Indien ontwikkelingen in de EGR-periode passen in de natuurlijke populatieschommelingen (bijv. sterfte in strenge winters gevolgd door herstel) dan kan, ondanks deze fluctuaties, nog steeds gesproken worden van een stabiele periode. Wanneer de DV ongunstig was en de EGR te bepalen is, dan is de GRW gelijk aan de EGR.
- Wanneer de GRW wordt gebaseerd op een EGR die in een periode voor 1980 valt en onomkeerbare ontwikkelingen vóór de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn het leefgebied van een soort hebben verkleind, dan is de GRW naar beneden bijgesteld. Daarvan is sprake bij soorten van het boerenland; tussen 1950 en 1980 is 16% geschikt broedgebied verdwenen door bebouwing (inclusief infrastructuur).
- In sommige gevallen zijn zowel de EGR als de DV niet goed bruikbaar als GRW, bijvoorbeeld als de populatie zich in 1980 in een dalperiode bevond en er geen EGR te bepalen is, of omdat een soort zich recent gevestigd heeft. In het geval van recente (her)vestiging wordt het gemiddelde over de periode 2015-2020 genomen als GRW. Bij soorten met een ongunstig populatieniveau rond 1980 waarvoor de EGR niet te bepalen is, is teruggevallen op een kritische populatiegrens. Dit is een waarde waaronder de soort niet meer levensvatbaar in Nederland kan voortbestaan en dus de kans op verdwijnen zeer hoog is. Vanwege de onzekerheden rondom deze norm wordt deze zeer terughoudend toegepast.

Voor een nadere uitleg wordt verwezen naar Vogel *et al.* (2021).

Figuur 1. Overzicht van de waarden waarmee de 'Gunstige Referentiewaarde' (GRW) voor de populatie van de Kemphaan als broedvogel is bepaald. Weergegeven is het globale populatieverloop op basis van aantallen broedparen (rode punten). Voor periodes met jaarlijkse schattingen (enkele missende jaren uitgezonderd) is het populatieverloop weergegeven als een solide donkerblauwe lijn. In periodes waar geen jaarlijkse schattingen beschikbaar zijn, zijn de jaren met een bekende populatieomvang verbonden met een stippellijn. Periodiek vastgestelde populatiegroottes tijdens de jaren '50 worden weergegeven met een horizontaal gestreepte zwarte lijn die aangeeft welke periode de schatting beslaat (in de regel 1950-1959). Relevante waarden zijn aangeduid met gekleurde horizontale balkjes: Directive Value (DV, 1978-1982, oranje), Ecologisch Gunstige Referentie (EGR, donkergroen), populatieomvang in de periode 2015-2020 (donkerrood) en kritische populatiegrens (paarse stippellijn). De GRW zelf is weergegeven als lichtgroene horizontale lijn. Voor een verdere toelichting over de methodiek wordt verwezen naar box 1 en Vogel et al. (2021).

2. Landelijke opgave bij een gunstige Staat van Instandhouding (GSvI)

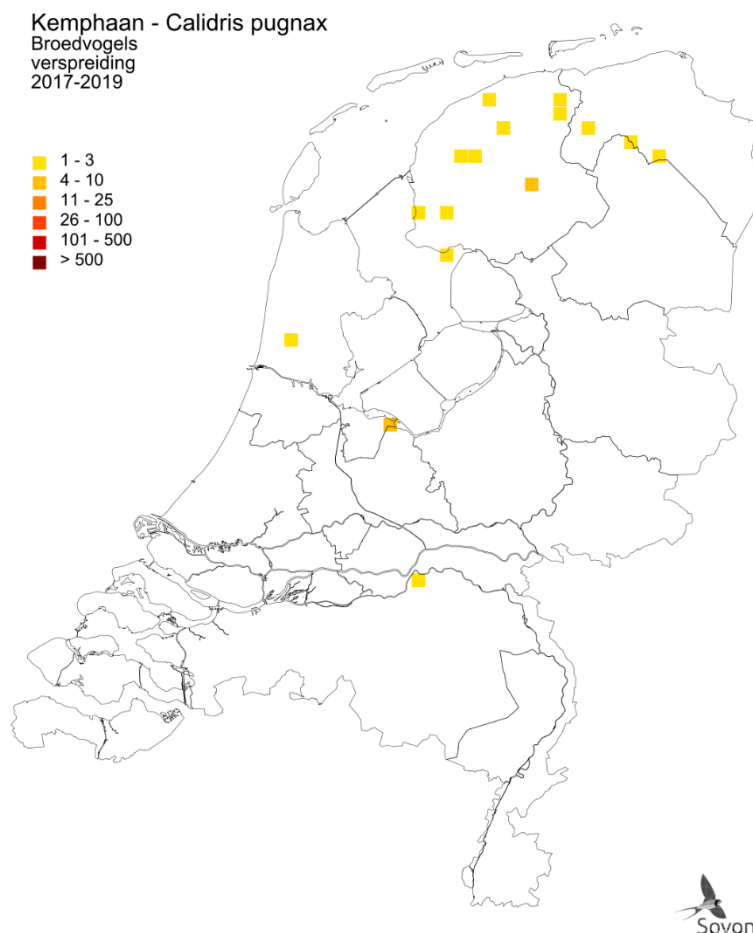
De populatieomvang overeenkomstig de GSvI bedraagt 4.500 broedparen. Afgezet tegen het huidige aantal (13 paren; 2015-2020) betekent dit dat de huidige populatie zich zeer ver onder een gunstig niveau bevindt. Bij doorzetting van de huidige trend zal de Kemphaan binnen enkele jaren als broedvogel verdwijnen uit Nederland.

III. Haalbaarheid

1. Beoordeling landelijke opgave

Gedurende de jaren vijftig nam de populatie al sterk af maar was met ca. 6.000 paar nog aanzienlijk (Osieck & Hustings 1994, Bijlsma *et al.* 2001). De verspreiding was ook toen grotendeels beperkt tot de lage landen in Noord- en West-Nederland. De broedpopulatie is sindsdien echter in een vrije val geraakt die tot te dag van vandaag aanhoudt. Het verspreidingsgebied is daarmee ook steeds meer ingekrompen. Aanwijzingen voor broedende Kemphanen worden tegenwoordig nog voornamelijk in weidevogelreservaten in Friesland gevonden (figuur 2). Hoewel er elders in Noord- en West-Nederland ook nog sporadisch meldingen worden gedaan van mogelijke broedgevallen, gaat het hier om zeer

beperkte aantallen (Wymenga 2018). Inmiddels lijkt de Kemphaan vrijwel helemaal te zijn verdwenen uit Nederland als broedvogel. In 2020 werden er nog slechts twee meldingen gedaan van mogelijke broedgevallen, maar zekere broedgevallen konden niet worden vastgesteld (Boele *et al.* 2022). In het doelendocument werd een landelijk doel geformuleerd van 1.000 paren, verdeeld over 10 sleutelpopulaties. Daarmee zou de populatie zich handhaven op het niveau ten tijde van de inwerkingtreding van de Vogelrichtlijn (ministerie van LNV 2006). Toen bevond de soort zich echter al in een zeer ongunstige SvI.

Figuur 2. Broedverspreiding van de Kemphaan in 2017-2019. Weergegeven is het aantal broedparen per atlasblok (5x5 km) (Sovon 2022).

2. Knelpunten en maatregelen

Knelpunten

In tabel 3 zijn de belangrijkste knelpunten genoemd, waarbij met name verdroging, vermessing en intensivering van agrarisch gebruik sturend zijn.

Tabel 3. Drukfactoren die een GSvI van de Kemphaan als broedvogel in de weg staan. De sterkte van het negatieve effect (impact) is uitgedrukt in hoog (H), matig (M) en laag (L). Tevens is beoordeeld in hoeverre het knelpunt (op termijn) oplosbaar is.

Subcode	Drukfactor	Impact?	Oplosbaar?	Grote regionale verschillen?
FA1	Vermesting (bodem, water), incl. N-depositie (NOx en NH3)	H	deels	nee
FA11	Klimaat en zeespiegelstijging	M?	deels	nee
FA7	Verdroging (bodem)	H	ja	nee
FB1	Predatie	L	ja	ja
FB5	Spontane ontwikkeling (successie)	L	ja	ja

Subcode	Drukfactor	Impact?	Oplosbaar?	Grote regionale verschillen?
FD1	Verstoring door aanwezigheid (recreatie, honden, scheepvaart, vliegbewegingen)	L	ja	ja
FD2	Verstoring door geluid van verkeer (druk wegverkeer)	L	deels	nee
FD9	Schaalvergroting, intensivering agrarisch gebruik, verandering vruchtgebruik	H	deels	nee

- *Vermesting*: de kwaliteit van het broedgebied van de Kemphaan wordt negatief beïnvloed door stikstofdepositie als gevolg van vermesting. Vermesting leidt tot verruiging van vegetaties waardoor het aanbod aan prooien voor steltlopers afneemt door een eenvormiger vegetatie. In dichtere grasvegetatie kunnen de prooien ook minder zichtbaar en minder bereikbaar zijn (Atkinson *et al.* 2005, Kleijn *et al.* 2007, Bouwman *et al.* 2016).
- *Klimaat*: het verspreidingsgebied van de Kemphaan heeft zich binnen Europa sterk teruggetrokken in noordoostelijke richting (Keller *et al.* 2020). Dit lijkt voor een deel samen te hangen met klimaatverandering, hoewel het precieze effect hiervan niet duidelijk is (Zöckler 2002). De gevolgen zijn vooral via droge zomers merkbaar, omdat die de verdrogingsproblematiek versterken. Dit knelpunt lijkt tenminste deels te mitigeren via vernattingsmaatregelen.
- *Verdroging*: door ontwatering van het agrarische landschap is vrijwel alle geschikte broedhabitat van Kemphaan verdwenen. De soort is nog meer dan andere weidevogels afhankelijk van zeer natte graslanden en kan zich met de huidige verlaagde waterstanden in agrarisch gebied niet handhaven (Zöckler 2002).
- *Predatie*: rond de eeuwwisseling nam predatie door vossen in weidevogelhabitat toe, mede als gevolg van verdroging, waardoor voorheen drassige gebieden beter bereikbaarheid werden (Brandsma 2002, Oosterveld 2011). De Kemphaan nam echter ook vóór de opkomst van vossen in weidevogelhabitat al snel in aantal af (Zöcker 2002), wat suggereert dat belangrijkere knelpunten spelen dan alleen predatie. Een hoge predatiedruk is behalve door populatiebeheer in veel gevallen te mitigeren door middel van vernattingsmaatregelen waardoor broedlocaties minder goed bereikbaar worden voor grondpredatoren. Maatwerk is geboden, want vernatting kan lokaal ook predatoren aantrekken (van der Wal & Teunissen 2018, Teunissen *et al.* 2020).
- *Spontane ontwikkeling (successie)*: in de vorige eeuw ontstond als gevolg van inpoldering van landschappen in sommige gevallen spontaan geschikte broedhabitat voor Kemphaan. Het duidelijkste voorbeeld hiervan was te zien in het Lauwersmeergebied, waar in 1983 nog 350-400 broedparen zijn vastgesteld (Altenburg *et al.* 1985). Successie van het gebied maakte de habitat vervolgens echter ongeschikt voor de soort (Zöckler 2002).
- *Verstoring door aanwezigheid*: Kemphanen zijn gevoelig voor verstoring tijdens de broedtijd. Toch keren ze redelijk snel terug na verstoring (Krijgsveld *et al.* 2022). In Oordt's Mersken speelt verstoring door met name recreatie (Provincie Fryslân 2023).
- *Verstoring door geluid van verkeer*: de directe omgeving van snelwegen wordt door weidevogels gemeden als gevolg van geluidsbelasting (Reijnen *et al.* 1996) waarbij mag worden aangenomen dat de invloed van dit knelpunt niet of nauwelijks groter zal worden; het overgrote deel van de broedgebieden heeft een planologische basisbescherming waaronder via de provinciale Omgevingsverordeningen.
- *Schaalvergroting, intensivering agrarisch gebruik*: naast een kunstmatig lage grondwaterstand geldt intensivering van het agrarisch grondgebruik (egaliseratie, vergroting percelen, vergroting agrarische bouwblokken) als het belangrijkste knelpunt in agrarisch gebied (Beintema *et al.* 1995). De vervroeging van maaien in agrarisch gebied is ook problematisch voor de Kemphaan, omdat deze pas relatief laat jongen heeft (Bijlsma *et al.* 2001, Bouwman *et al.* 2016). Hetzelfde geldt voor intensieve beweiding (Provincie Fryslân 2023). In regulier agrarisch gebied worden aanwijzingen voor broedgevallen van de Kemphaan vrijwel niet meer vastgesteld.

Beheer en herstel-/verbetermaatregelen

- Het terugdringen van vermesting van potentieel geschikt broedhabitat voor de Kemphaan zal de biodiversiteit aan prooien (insecten) doen toenemen en de vegetatie beter doordringbaar maken voor met name foeragerende kuikens.
- De Kemphaan broedt alleen in zeer natte graslanden en het verhogen van het grondwaterpeil in potentieel geschikte broedgebieden is dan ook essentieel om de Kemphaan voor Nederland te behouden. Vernatting van de broedgebieden kan de negatieve effecten van klimaatverandering voor

de soort ook deels tegengaan. Dat vernatting uitkomst kan bieden zelfs nu de populatie in een zeer kritische situatie verkeert, blijkt uit de broedgevallen in 2014 in het Zuidlaardermeergebied, waar natuurontwikkeling destijds tot zeer natte graslanden leidde (Meeuwissen 2015).

- Hoewel populatiebeheer van predatoren op lokaal niveau de kans op predatie kan verminderen, is dit lang niet altijd het geval wegens de vele complexe verbanden die binnen een ecosysteem spelen. Om geschikt broedhabitat te creëren voor de Kemphaan zal het effectiever zijn om te richten op vernattingsmaatregelen, zowel wegens het grote negatieve effect van verdroging op de soort als de verminderde kans op predatie die als gevolg van vernatting op kan treden (van der Wal & Teunissen 2018).
- In geschikte broedhabitat voor de soort kan het gebied worden gemaaid om successie van de vegetatie te voorkomen. Als deze maaiwerkzaamheden worden uitgevoerd wanneer de Kemphaan nog kuikens heeft, kan dit echter juist averecht werken. Om de habitat geschikt te houden voor de laat broedende Kemphaan, dienen maaiwerkzaamheden pas vanaf half juli te worden uitgevoerd. Als alternatief kan in zeer lage dichtheden begrazing worden ingezet (Provincie Fryslân 2016).

Regionale verschillen

De belangrijkste knelpunten die een GSVI van de Kemphaan in de weg staan spelen op landelijk niveau zonder grote regionale verschillen. De invloed van predatie kan wel regionale verschillen tonen, evenals het effect van vegetatiesuccessie.

Relevante ontwikkelingen op het vlak van beleid en beheer

Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) biedt kansen op uitbreiding en kwaliteitsontwikkeling van broedgebied en foerageergebied van de Kemphaan. De soort geldt als doelsoort in het kader van het ANLb voor het agrarische beheertype open grasland. Kansen lijken hier echter alleen te liggen voor de soort op percelen waar meerdere beheermaatregelen tegelijk worden toegepast. Een combinatie van een verhoogde grondwaterstand, aanwezigheid van plasdrassen en uitgestelde maaidatum is van belang om geschikt broedhabitat voor de Kemphaan te creëren. Maatregelen ten behoeve van de insectendiversiteit in het agrarisch gebied, zoals het terugdringen van vermeting, zijn daarnaast ook van groot belang.

Ontwikkelingen op biogeografische schaal

De Kemphaan heeft de status 'Near Threatened' op de Europese rode lijst (Birdlife International 2021) en neemt in vrijwel alle landen in aantal af. Deze afnames zijn het duidelijkst te zien aan de zuidelijke en westelijke randen van het verspreidingsgebied, waar de verspreiding ook sterk is ingekrompen. Maar ook in landen die van groter belang zijn voor de soort, zoals Zweden en Rusland, nemen de aantallen af. Op Europees niveau lijkt verdroging van broedgebieden, grotendeels als gevolg van agrarische intensivering, de belangrijkste oorzaak voor afname te zijn (Keller *et al.* 2020). De afname in Europa is samengevallen met een toename in het Aziatische deel van Rusland, wat er mogelijk op duidt dat de Europese populatie zich verder oostelijk heeft verplaatst (Rakhimberdiev *et al.* 2011).

Kennisleemtes

Veel geschikt broedhabitat van de Kemphaan is in Nederland en elders in Europa verloren gegaan als gevolg van vermeting en verdroging van graslanden, maar gezien de inkrimping van het broedgebied richting het noordoosten moet klimaatverandering ook als sturende factor worden overwogen (Zöckler 2002). Hoe zwaar dit effect van klimaatverandering meeweegt, is echter niet duidelijk.

Beoordeling haalbaarheid populatieomvang in 2050

De populatieomvang van de Kemphaan in Nederland lag in de periode 2015-2020 met slechts 13 broedparen ver onder het gunstige niveau en de soort balanceert als broedvogel op de rand van verdwijnen. De laatste paar jaren worden er nog slechts enkele aanwijzingen voor broedgevallen gevonden en zekere broedgevallen blijven soms helemaal uit. Het is (nog) onbekend in hoeverre maatregelen in het kader van ANLb recente ontwikkelingen hebben beïnvloed. In gebieden met ANLb-pakketten broeden jaarlijks hooguit enkele paren. Zonder direct de beheermaatregelen ten behoeve van Kemphaan te intensiveren, zal de soort binnen enkele jaren uit ons land verdwijnen als broedvogel. Kansen voor de soort lijken echter alleen te liggen op percelen waar meerdere beheermaatregelen tegelijk worden toegepast. Een combinatie van een verhoogde grondwaterstand, aanwezigheid van plasdras en uitgestelde maaidatum is van belang om geschikt broedhabitat voor de Kemphaan te creëren. Maatregelen ten behoeve van de insectendiversiteit in het agrarisch gebied, zoals het terugdringen van vermeting, zijn daarnaast ook van groot belang. De Kemphaan is een

middellanglevende soort waarvoor natuurlijke groeicijfers van 4-6% per jaar als uitgangspunt kunnen dienen. De inschatting is dat - mits op voldoende schaal vernatting in de kerngebieden zou optreden - een jaarlijkse groei van 4% mogelijk is. Aangezien de afname zich in de afgelopen jaren heeft verscherpt is het gerechtvaardigd de onderkant van de bandbreedte aan te houden (Vogel *et al.* 2024). Daarmee wordt herstel tot 50 paren in 2050 haalbaar geacht, waarmee de soort voor Nederland behouden blijft. Nederland wordt gedurende de trektijd nog steeds door enkele duizenden exemplaren bezocht, die op trek in het voorjaar soms ook baltsgedrag vertonen. Door de situatie voor de soort in Nederland te verbeteren kan een deel van deze vogels mogelijk hier tot broeden worden aanzet.

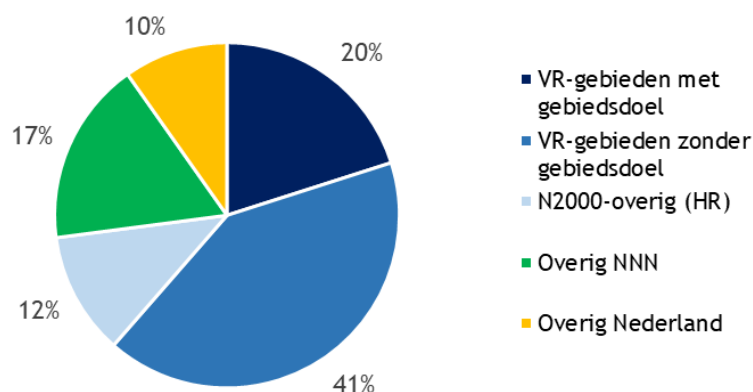
3. Advies landelijk doel

De broedpopulatie bij een GSvI bedraagt 4.500 broedparen. Omdat de huidige broedpopulatie nagenoeg is verdwenen en er een aantal grote knelpunten meespelen, wordt dit doel in 2050 niet haalbaar geacht. Het advies is om het landelijke doel voor 2050 op 50 paren te stellen, als tussendoel op weg naar een GSvI.

IV. Regionale opgave

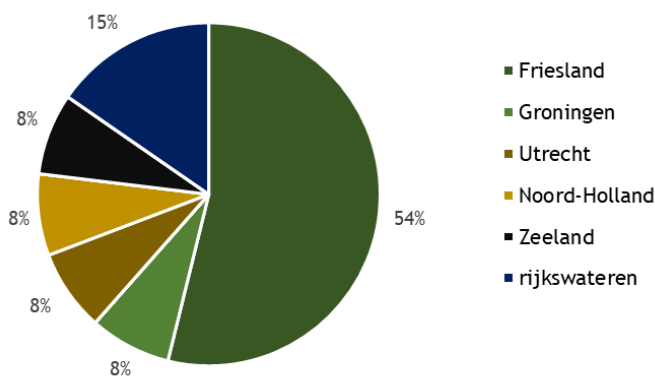
1. Actueel voorkomen

De Kemphaan is als broedvogel in regulier agrarisch gebied vrijwel verdwenen: nog slechts 10% van de populatie broedt buiten natuurgebieden (figuur 3). De soort broedt nu nog voornamelijk in vogelrichtlijngebieden: meer dan de helft van de populatie is hier te vinden. Het betreft grotendeels weidevogelreservaten.

Figuur 3. Aanwezigheid in de afgelopen zes jaar (2015-2020) in onder de Vogelrichtlijn aangewezen Natura 2000-gebieden met een instandhoudingsdoel voor de Kemphaan als broedvogel, de overige vogelrichtlijngebieden, overige Natura 2000-gebieden (habitatrichtlijngebieden), overig Natuurnetwerk Nederland (NNN) en overig Nederland (buiten N2000/NNN).

In figuur 4 wordt de verdeling gepresenteerd over de provincies en de rijkswateren. Het provincie-aandeel is exclusief rijkswateren, de aantallen in het rivierengebied worden wel aan de provincies toegekend. Voor deze indeling is gekozen omdat provincies en RWS (rijkswateren) de voortouwnemers voor de beheerplannen zijn. Friesland is nog de enige provincie waar met regelmaat aanwijzingen voor broedgevallen van Kemphanen worden aangetroffen. In de overige regio's in Noord- en West-Nederland worden nog slechts sporadisch aanwijzingen voor broedgevallen gevonden en buiten het noorden en westen komt de soort niet meer voor. De broedgevallen in de rijkswateren betreffen gevallen langs de Friese kust, zowel de waddenkust als de IJsselmeerkust.

Figuur 4. Aanwezigheid van de Kemphaan als broedvogel in de afgelopen zes jaar (2015-2020) per provincie (exclusief rijkswateren) en in de rijkswateren. De rijkswateren zijn gedefinieerd als het voortouwgebied van RWS.

Aangezien de Kemphaan bijna als broedvogel is verdwenen, worden er in de meeste gebieden geen broedparen meer aangetroffen, of slechts sporadisch. Alleen in Van Oordt's Mersken werden er in sommige jaren nog meer dan één broedpaar aangetroffen (tabel 4). Hoewel er in het Zuidlaardermeergebied en Dannemeer tijdelijk gunstigere habitat voor de Kemphaan was ontstaan, zijn er de laatste jaren geen broedparen meer aangetroffen in deze gebieden.

Tabel 4. De belangrijkste broedgebieden van de Kemphaan in de periode 2015-2020 alsmede overige Natura 2000-gebieden met een instandhoudingsdoel (IHD) voor deze soort. Het procentueel aandeel in de Nederlandse broedpopulatie is indicatief weergegeven. VR = (mede) onder de Vogelrichtlijn aangewezen als Natura 2000-gebied, VR* = VR-gebied met een instandhoudingsdoel voor de Kemphaan als broedvogel, HR = in het kader van de Habitatrichtlijn aangewezen als Natura 2000-gebied (indien >5%), NNN = Natuurnetwerk Nederland (indien >5%), overig = overig Nederland, rw = rijkswateren (voortouwnemer RWS), IHD = huidig instandhoudingsdoel, - = geen IHD.

Gebied	Status	Regio	Aantal (paren)	Aandeel in NL	IHD (paren)
Van Oordt's Mersken	VR*/HR	Fr	2	17%	10
Zuidlaardermeergebied	VR	Gr	1	8%	-
Dannemeer	NNN/overig	Gr	1	4%	-
Alkmaardermeer e.o.	NNN/overig	NH	<1	3%	-
Groote Wielen	VR*/HR	Fr	<1	2%	10
Lauwersmeer	VR*	Gr	<1	2%	20
Sneekermeergebied	VR*	Fr	<1	2%	20
Alde Feanen	VR*/HR	Fr	<1	2%	10
IJsselmeer	VR*/HR	rw	0	0%	20
Wormer- en Jisperveld & Kalverpolder	VR*/HR	NH	0	0%	20
Ilperveld, Varkenland, Oostzanerveld & Twiske	VR*/HR	NH	0	0%	20

2. Advies voor regionale opgave voor 2050

Het voorgestelde landelijke doel voor 2050 vormt het uitgangspunt voor de regionale opgaves. De opgave wordt verdeeld naar rato van het aandeel van de regio in de landelijke populatie, tenzij er redenen zijn om daar gemotiveerd van af te wijken. Dat kan door verschillen in regionale trends (makkelijker te realiseren in regio's waar de soort het beter doet), verschil in areaal potentieel leefgebied en/of de nabijheid van bronpopulaties voor herstel. Bij de Kemphaan is er geen reden om af te wijken van de verdeling op basis van het huidige regioaandeel in het landelijke totaal. Omdat er een aanvullende landelijke opgave is (voorstel landelijk doel voor 2050 bedraagt 50 paren terwijl de actuele landelijke populatie (2015-2020) ca. 13 paren bedraagt), is er ook een regionale opgave (tabel 5).

Tabel 5. Voorstel voor opgave (aantal paren) per regio (rijkswateren en provincies exclusief aandeel rijkswateren) van de populatie van de Kemphaan als broedvogel voor 2050. De rijkswateren zijn gedefinieerd als het voortouwgebied van RWS. Tevens weergegeven zijn de huidige populatieomvang, het procentueel aandeel in de Nederlandse broedpopulatie en de korte termijntrend. De trend heeft betrekking op de provincies inclusief de rijkswateren. De verdeling van het huidige aantal paren over de regio's is als vertrekpunt gehanteerd voor de regionale opgaves. ? = onvoldoende gegevens beschikbaar voor trendanalyse, n.b. = niet bepaald. Bij een onzekere trend is geen betrouwbare trendclassificatie mogelijk.

Regio	Huidige populatie (2015-2020)	Landelijk aandeel regio (2015-2020)	Trend (2009-2020)	Voorstel regionale opgave 2050
Friesland	7	54%	matige afname	30
rijkswateren	2	15%	n.b.	8
Groningen	1	8%	?	3
Utrecht	1	8%	?	3
Noord-Holland	1	8%	onzekeer	3
Zeeland	1	8%	?	3
Overige regio's	<1	<1%	-	behoud eventuele broedlocaties
Landelijk	13	100%	sterke afname	50

V. Prioritering

Zonder aanvullende beheersmaatregelen zal de Kemphaan binnen enkele jaren als broedvogel uit Nederland verdwijnen. Het heeft dan ook hoge prioriteit om maatregelen ten behoeve van deze soort toe te passen. Hierbij hebben maatregelen in Friesland de hoogste prioriteit: dit is de enige provincie waar nog elk jaar aanwijzingen voor broedgevallen zijn en is van oudsher de belangrijkste provincie voor Kemphanen, zowel in de broedtijd als gedurende de trektijd. De kans om doortrekkende Kemphanen ertoe te zetten om in Nederland te blijven broeden is hier dan ook het grootst. Beheersmaatregelen ten behoeve van de Kemphaan moeten in de eerste plaats gericht zijn op het verhogen van het waterpeil en het terugdringen van vermessing. Percelen die voor de Kemphaan zijn ingericht, dienen daarnaast een lage begrazingsdruk te ondervinden en pas vanaf half juli gemaaid te worden. Verder is het van belang om te onderzoeken in hoeverre klimaatverandering een rol speelt in de aantalsverandering van de Kemphaan in Nederland.

Literatuur

- ALTENBURG W., BEEMSTER N., VAN DIJK K., ESSELINK P., PROP D. & VISSER H. 1985. Ontwikkeling van de broedvogelbevolking van het Lauwersmeer in 1978-83. *Limosa* 58: 149-161.
- ATKINSON P.W., FULLER R.J., VICKERY J.A., CONWAY G.J., TALLOWIN J.R.B., SMITH R.E.N., HAYSOM K.A., INGS T.C., ASTERAKI E.J. & BROWN V.K. 2005. Influence of agricultural management, swardstructure and food resources on grassland field use by birds in lowland England. *Journal of Applied Ecology* 42: 932-942.
- BEINTEMA A.J., MOEDT O. & ELLINGER D. 1995. Ecologische atlas van de Nederlandse weidevogels. Schuyt & Co, Haarlem.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL. 2021. European Red List of Birds. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- BIJLSMA R.G., HUSTINGS F. & CAMPHUYSEN C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- BOELE A., VAN BRUGGEN J., GOFFIN B., KAVELAARS M., KOFFIJBERG K., SCHOPPERS J., VAN TURNHOUT C., VERGEER J.W. & JANSEN D. 2022. Broedvogels in Nederland in 2020. Sovon-rapport 2022/05. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- BOUWMAN J.H., NIJSSSEN M.E., ADAMS A.S., BELJE H.M., GROENEDIJK D. & SMITS N.A.C. 2016. Herstelstrategie Dotterbloemgrasland van veen en klei - leefgebied 7. 1019-1032.
- BRANDSMA O.H. 2002. Invloed van de vos op de weidevogelstand in het reservaatgebied Giethoorn-Wanneperveen *Levende Natuur* 103: 126-131.
- KELLER V., HERRANDO S., VOŘÍŠEK P., FRANCH M., KIPSON M., MILANESI P., MARTÍ D., ANTON M., KLVAŇOVÁ A., KALYAKIN M. V., BAUER H.-G. & FOPPEN R. P. B. 2020. European Breeding Bird Atlas 2: Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.

- KLEIJN D., DIMMERS W.J., VAN KATS R.J.M., MELMAN TH.C.P. & SCHEKKERMAN H. 2007. De voedselsituatie voor gruttokuikens bij agrarisch mozaïekbeheer. Alterra-rapport 1487. Alterra, Wageningen.
- VAN KLEUNEN A., VAN ROOMEN M., JANSSEN J.A.M., KUITERS A.T., VAN WINDEN E., BOELE A., SCHMIDT A.M. & VAN VREESWIJK T. 2017. Advies over correcties en bijstellingen van Natura 2000-doelen; Achtergronddocument bij het rapport Advies over de Natura 2000 doelensystematiek en Natura 2000-doelen. Rapport 2779C. Sovon-rapport 2016/27. Wageningen Environmental Research, Wageningen.
- KRIJGSVELD K.L., KLAASSEN B. & VAN DER WINDEN J. 2022. Verstoring van vogels door recreatie. Literatuurstudie van verstoringsevoeligheid en overzicht van maatregelen. Deel 1 hoofdrapport & deel 2 soortbesprekingen. Uitgave Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- MEEUWISSEN G. 2015. Broedende Kemphanen bij het Zuidlaardermeer in 2014. De Grauwe Gors 42: 12-15.
- MINISTERIE VAN LNV. 2006. Natura 2000 doelendocument. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Den Haag.
- OOSTERVELD E.B. 2011. Weidevogels en predatie: een literatuuroverzicht. A&W-rapport 1448. Altenburg & Wymenga, ecologisch onderzoek, Feanwâlden.
- OSIECK E.R. & HUSTINGS F. 1994. Rode lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland. Tech. Rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- PROVINCIE FRYSLÂN. 2016. Natura 2000-beheerplan Van Oordt's Mersken (15).
- Provincie Fryslân. 2023. Natuurdoelanalyse Van Oordt's Mersken. Concept juni 2023, opgesteld door Opgave Groen, Provincie Fryslân.
- RAKHIMBERDIEV E., VERKUIL Y.I., SAVELIEV A., VÄISÄNEN R.A., KARAGICHEVA J., SOLOVIEV M.Y., TOMKOVICH P.S. & PIERSMA T. 2011. A global population redistribution in a migrant shorebird detected with continent-wide qualitative breeding survey data. Diversity and distributions 17: 144-151.
- REIJNEN R., FOPPEN R. & MEEUWSEN H. 1996. The effects of traffic on the density of breeding birds in Dutch agricultural grasslands. Biological Conservation 75: 255-260.
- TEUNISSEN W., KAMPICHLER C., MAJOOR F., ROODBERGEN M. & KLEYHEEG E. 2020. Predatie-problematiek bij weidevogels. Sovon-rapport 2020/41. Sovon Vogelonderzoek Nijmegen.
- VOGEL R., FOPPEN R., VAN DEN BREMER L., VAN TURNHOUT C.A.M. & VAN ROOMEN M. 2021. Methodiek voor de bepaling van de staat van instandhouding van vogels. Sovon-rapport 2021/26. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VOGEL R., FOPPEN R. & VAN DEN BREMER L. 2024. Inschatting van het haalbare populatieherstel in 2023-2050 van vogelsoorten met een ongunstige staat van instandhouding. Sovon-rapport 2024/49. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- VAN DER WAL J. & TEUNISSEN W. 2018. Boerenlandvogels en predatie: een update van de huidige kennis. Sovon-rapport 2018/31. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- WYMENGA E. 2018. Kemphaan *Philomachus pugnax*. Pp. 282-283 in: Sovon Vogelonderzoek Nederland. 2018. Vogelatlas van Nederland. Kosmos Uitgevers, Utrecht/Antwerpen.
- ZÖCKLER C. 2002. Declining Ruff *Philomachus pugnax* populations: a response to global warming? Water Study Group Bulletin 97: 19-29.

Geraadpleegde websites

- SOVON VOGELONDERZOEK NEDERLAND. 2022. Kemphaan. <https://stats.sovon.nl/stats/soort/5170>. Geraadpleegd op 18/02/2022.